

ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

BACKGROUND OF THE RIGHTS AND FREEDOM LIMITS HUMANS AND CITIZENS IN CONDITIONS OF SPECIAL LEGAL REGIME: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

Мерник А.М.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри теорії та філософії права

Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого,

головний спеціаліст Управління державної реєстрації

Головного територіального управління юстиції у Харківській області

Питання співвідношення інтересів особистості та держави розглядалося у багатьох науково-правових і філософсько-методологічних дослідженнях. Проте потребує вивчення правова природа особливих правових режимів щодо питання обмеження прав і свобод людини та громадянина, пропорційності прийнятих державою заходів щодо підтримки правопорядку, включаючи різні форми державного примусу, захисту прав і свобод людини та громадянина. Сьогодні проблема об'єктивного поєднання доцільності та достатності заходів державного обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах особливих правових режимів із дотриманням правових положень Конституції України та норм міжнародного права набуває для українського суспільства особливого значення.

Мета статті – дослідити філософський, теоретичний і правовий аспекти обмеження прав і свобод людини та громадянина з боку державної влади, виокремити підстави обмеження та наголосити на їх умовах.

Так, у будь-яких просторово-часових вимірах простежувалися неоднорідні юридичні властивості державних структур, які розмежовувалися відповідно до конкретних життєвих обставин. Слід зазначити, що конкретизований вид особливого правового режиму є результатом низки суспільних, історичних та інших умов, характерних для кожної країни окремо. Тобто це дає всі підстави стверджувати, що вид особливого правового режиму має не випадковий характер, а навпаки, є юридичним оформленням глобальних змін, внутрішніх процесів і властивостей і супроводжується ретроспективним зображенням дійсності, але з певними оновленими модифікаціями, які допомагають установити збалансованість інтересів у суспільстві.

Актуальність зазначеного наукового питання виявляється у динамічному розвитку держав на сучасному етапі функціонування: їх станів, режимів, тобто певних структурних видозмін і модифікацій, а також перспективного конституційного оформлення реформування основних засад і видів правових режимів, що викликає підвищений інтерес у контексті аналізу державно-правової дійсності. Сьогодні для України, враховуючи збройний конфлікт на її території, потрібно розглядати специфіку територіальної організації суспільства, що породжує значний інтерес стосовно юридично правильного визначення поняття та видів правових режимів як складного явища й особливостей взаємодії вищих органів державної влади на центральному та місцевих рівнях у зазначених умовах.

Ключові слова: обмеження, права людини, режим, держава, підстави, умови.

The question of the correlation of the interests of the individual and the state was considered in the framework of many scientific-legal and philosophical-methodological studies. However, it requires a special study of the legal nature of special legal regimes regarding the restriction of human and civil rights and freedoms, the proportionality of measures taken by the state to maintain law and order, including various forms of state coercion, the protection of human and civil rights and freedoms. Today, the problem of an objective combination of expediency and adequacy of measures of state restriction of human and citizen's rights and freedoms in the conditions of special legal regimes, observing the legal provisions of the Constitution of Ukraine and the norms of international law acquires special significance for Ukrainian society.

The purpose of the article is to investigate the philosophical, theoretical and legal aspects of the restriction of human and citizen's rights and freedoms on the part of the public authorities, to identify the grounds for the restriction and to emphasize their conditions.

Thus, for any spatio-temporal measurements, the heterogeneous legal properties of state structures that differentiated according to specific life circumstances were traced. It should be noted that the specific type of special legal regime is the result of a number of social, historical and other conditions specific to each country separately. That is, it gives all grounds to assert that the type of special legal regime is not accidental in nature, but rather, it is a legal representation of global changes, internal processes and properties, accompanied by a retrospective image of reality, but with some updated modifications that help balance the interests of society.

The urgency of this scientific issue is manifested in the dynamic development of the states at the present stage of their functioning: their states, regimes, that is, certain structural modifications and modifications, as well as promising constitutional reforms of reforming the basic principles and types of legal regimes, which raises the interest in the context of the analysis of state-legal reality. Thus, it should be emphasized that, as of today, for Ukraine, taking into account the existence and territory of armed conflict, it is necessary to consider the specifics of the territorial organization of society, which in turn generates considerable interest in relation to the legally correct definition of the concept and types of legal regimes as a complex phenomenon, so and the peculiarities of interaction between the supreme bodies of state power at the central and local levels in specified conditions.

Key words: restrictions, human rights, regime, state, grounds, conditions.

Постановка проблеми. Сьогодні наука, технології та економіка достатньо розвинені, тож може здаватися, що природне право тут вже не має майже ніякого значення. Проте особливість формування та втілення ідеї права як права кожної людини у створенні нового світу вплинуло на сучасне праворозуміння. Так, природно-правові концепції розвивають певні традиції природних прав людини та визнають їх існування поряд із позитивним правом ідеального порядку відносин між людьми. Тому в сучасних концепціях поняття природного права можна простежити появу ціннісно-ідеальної реальності права, що є умовою прагнення людей до справедливості у сучасному світі як ідеалу гармонійного поєднання усіх цінностей. Сучасне природне право розглядає людину не як відособлену від суспільства, а як учасника суспільних відносин, що зумовлено більшою зацікавленістю людини до подій, які відбуваються у державі.

Розглядаючи проблему універсальності прав людини, не можна оминати питання їх обмеження. Йдеться не про визначення юридичних меж природного права, а про обмеження закріплених у відповідних нормативних актах прав людини. Відповідне визначення юридичних меж прав людини є ширшим поняттям і зумовлюється такими чинниками, як: інтереси (потреби) людини, збалансовані з потребами суспільства; мораль, яка домінує у відповідному суспільстві в певний час; мета певного права людини та відповідність їй правореалізаційної, правозабезпечувальної та правообмежувальної діяльності держави [1, с. 13].

Аналіз останніх досліджень. Питання співвідношення інтересів особистості та держави розглядалося у багатьох науково-правових і філософсько-методологічних дослідженнях. Проте потребує вивчення правова природа особливих правових режимів щодо питання обмеження прав і свобод людини та громадянина, пропорційності прийнятих державою заходів щодо підтримки правопорядку, включаючи різні форми державного примусу, захисту прав і свобод людини та громадянина. Сьогодні проблема об'єктивного поєднання доцільності та достатності заходів державного обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах особливих правових режимів із дотриманням правових положень Конституції України та норм міжнародного права набуває для українського суспільства особливого значення.

Зазначена проблематика частково була предметом дослідження деяких вчених у сфері теорії та історії держави та права, філософії права, конституційного права. Зокрема, питання про підстави й умови обмежень прав і свобод людини та громадянина у своїх роботах аналізували П. Рабінович, Ю. Цуркан-Сайфуліна, В. Качур, Н. Волкова, К. Гасанов, Д. Карпов, В. Радченко та ін.

Мета статті полягає у проведенні дослідження обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Термін «обмеження» використовується для визначення як юри-

дичних меж прав людини, так і для власне обмежень останніх. Так, І. Ліщина визначає низку допустимих обмежень прав людини, спричинених об'єктивними причинами чи необхідних для існування суспільства: обмеження, зумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства; пов'язані з конкретним власником прав, його економічними, фізичними та іншими особливостями; такі, що впливають із формули «права людини обмежують права іншого власника прав»; такі, що вводять держава (постійні чи тимчасові) [2, с. 8].

Так, ст. 29 Загальної декларації прав людини містить формулювання постійних обмежень, необхідних для існування суспільства, які може вводити держава «для задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального добробуту» [3]. У ст. 10 Європейській конвенції з прав людини міститься схожа підстава постійних обмежень: «в інтересах державної безпеки та територіальної цілісності» тощо [4].

Органи державної влади створені суспільством для захисту його інтересів, проте вони мають властивість девальвувати надані їм повноваження на свою користь, оскільки держава наділена легальним примусом щодо суспільства. Невисока ефективність державного управління та недостатньо розвинене громадянське суспільство можуть призвести до дисфункцій їх взаємодії на шляху розвитку сучасної української правової держави.

Розшарування українського суспільства та відсутність чіткої державної ідеології зумовили руйнування загальної системи цінностей і сприяли тому, що сьогодні кожен прошарок суспільства має власні орієнтири належної поведінки. Правові приписи, які встановлені державними органами, але не мають підтримки у населення, не завжди розглядаються як пріоритети у визначенні моделі поведінки.

Зазначена проблематика є актуальною у зв'язку з формуванням і розвитком в українському суспільстві нового типу політико-правових відносин, пов'язаних із проведенням тимчасових заходів для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення.

Слід враховувати чітко виражену тенденцію зближення норм міжнародного права й українського законодавства в умовах процесу глобалізації. Це вимагає визначення найбільш оптимального співвідношення інтересів держави та прав і свобод людини та громадянина за їх можливих обмежень з урахуванням зарубіжного досвіду, впровадження якого в національне законодавство повинне бути науково та методологічно обґрунтованим. Тільки на цій основі можливе формування в юридичній науці концептуальних базових підходів до проблеми обмеження прав і свобод громадян в умовах особливих правових режимів.

Так, у будь-яких просторово-часових вимірах простежувалися неоднорідні юридичні властивості державних структур, які розмежовувалися відпо-

відно до конкретних життєвих обставин. Слід зазначити, що конкретизований вид особливого правового режиму є результатом низки суспільних, історичних та інших умов, характерних для кожної країни окремо. Тобто це дає всі підстави стверджувати, що вид особливого правового режиму має не випадковий характер, а навпаки, є юридичним оформленням глобальних змін, внутрішніх процесів і властивостей і супроводжується ретроспективним зображенням дійсності, але з певними оновленими модифікаціями, які допомагають установити збалансованість інтересів у суспільстві.

Споглядаючи кризь історичні витoki формування та становлення соціальних зв'язків, зародження колективної праці, насамперед звертаємо увагу на таку важливу юридичну категорію, як держава, котра свідчить про певне територіальне оформлення населення, що супроводжується певними засобами впливу.

Ще Б. Кістяківський переконливо доводив: саме держава є тією реальною інституцією, за допомогою якої можна реалізувати те, що потрібно цивілізованій спільноті, особистості. На відміну від позитивістів, український правознавець ідентифікував державу з правом з огляду на обмеження або подолання державою своїх примусових функцій. «У Кістяківського, – зазначає А. Фінько, – йшлося про єдине явище «держава – право» як втіленням трансісторичної, етичної та логіко-нормативної ідеї права» [5, с. 172]. «Панування правової ідеї у сучасній державі, – писав учений, – зумовлюється і регулюється правовими нормами. Отже, влада, зрештою, не є пануванням осіб, наділених владою, а є служінням цих осіб загальному благу» [6, с. 841], тобто ідеям і потребам суспільства, що і є головною метою держави.

П. Рабінович зазначає: реальне й ефективне здійснення основних прав і свобод людини видається неможливим без чіткого й оптимального (за тих чи інших конкретно-історичних умов) встановлення меж їхньої реалізації. Він зауважує, що «сучасна, новітня історія людства є історією боротьби саме за межі прав людини (а конкретніше – за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію таких меж)» [7, с. 8]. Питання обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах надзвичайних станів займає особливе місце в підінституті меж прав людини, оскільки є відображенням співвідношення приватного та публічного інтересу в політико-правовій організації суспільства.

У Національній стратегії у сфері прав людини наголошується, що означена проблематика є особливо актуальною сьогодні в Україні, де «у кризовій ситуації ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства» [8].

Сьогодні питання щодо обмеження прав і свобод людини з боку інститутів державної влади набуло особливої уваги в контексті ідеї та практики правової державності. Предметом постійного занепокоєння правозахисної спільноти є факти порушень прав і свобод людини не лише з боку інших осіб, але й безпосередньо державою.

Так, у зв'язку з набранням чинності Постановою Кабінету Міністрів України від 07 листопада 2014 р. № 595, якою затверджений Тимчасовий порядок фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей [9], у населених пунктах, що знаходяться в зоні проведення антитерористичної операції, було припинено здійснення повноважень відповідним органом Пенсійного фонду України, а також зупинені до моменту повернення окупованої території під контроль органів державної влади видатки з державного бюджету, бюджету Пенсійного фонду України та бюджетів інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2014 р. № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» [10] призначення та продовження виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання), довічних державних стипендій, усіх видів соціальної допомоги та компенсацій, матеріального забезпечення, надання соціальних послуг, субсидій і пільг за рахунок коштів державного бюджету та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування внутрішньо переміщеним особам здійснюються за місцем перебування таких осіб на обліку, що підтверджується довідкою, виданою згідно з Порядком оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 р. № 509 [11].

Для ідентифікації одержувачів пенсій, котрі є внутрішньо переміщеними особами, та забезпечення виплати пенсій таким особам проводиться емісія платіжних карток, які водночас є пенсійними посвідченнями, із зазначенням на них графічної та електронної інформації про власника та його електронного цифрового підпису. У разі непроходження фізичної ідентифікації одержувачем соціальних виплат публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» зупиняє видаткові операції за поточним рахунком та інформує протягом одного тижня із дня їх зупинення в електронній формі з використанням електронного цифрового підпису через захищені канали зв'язку про таке зупинення Міністерство соціальної політики та Міністерство фінансів.

Аналіз чинних підзаконних нормативно-правових актів дає змогу зробити висновок, що сьогодні в Україні встановлені обмеження прав і свобод внутрішньо переміщених осіб при виплаті пенсій та інших соціальних виплат, які полягають у такому:

1. Виплата пенсій та інших соціальних виплат здійснюється лише за місцем перебування таких осіб на обліку (обмеження територіального характеру).
2. Для отримання пенсій та інших соціальних виплат необхідне отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.
3. Соціальні виплати та пенсії проводяться лише через рахунки та мережу установ і пристроїв публіч-

ного акціонерного товариства «Державний ощадний банк України», використання інших банківських установ є неможливим.

4. Передбачена спеціальна додаткова процедура у вигляді проходження ідентифікації одержувачів пенсій та інших соціальних виплат для внутрішньо переміщених осіб.

5. Передбачена відповідальність за непроходження ідентифікації у вигляді зупинення виплати пенсії та інших соціальних виплат.

Звертаємо увагу, що перелічені обмеження прав і свобод внутрішньо переміщених осіб встановлені підзаконними нормативно-правовими актами, а саме Постановами Кабінету Міністрів України, тоді як ст. 3, 22 Конституції України [12] закріплюють, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

У свою чергу, право громадян на соціальній захист закріплюється ст. 46 Конституції України [12] і включає в себе право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Висновок. Актуальність зазначеного наукового питання виявляється у динамічному розвитку держав на сучасному етапі функціонування: їх станів, режимів, тобто певних структурних видозмін і модифікацій, а також перспективного конституційного оформлення реформування основних засад і видів правових режимів, що викликає підвищений інтерес у контексті аналізу державно-правової дійсності. Так, потрібно наголосити на тому, що сьогодні для України, враховуючи збройний конфлікт на її території, потрібно розглядати специфіку територіальної організації суспільства. Це породжує значний інтерес до юридично правильного визначення поняття та видів правових режимів як складного явища й особливостей взаємодії вищих органів державної влади на центральному та місцевих рівнях у зазначених умовах.

Проголошення та декларування в Конституції України рівності людини та громадянина поклато на нашу державу відповідальність щодо втілення зазначеного принципу в реальні суспільно-правові відносини, розбудови дієвого механізму забезпечення рівності прав і свобод людини та громадянина. Натомість сьогодні чинним законодавством встановлені обмеження прав і свобод внутрішньо переміщених осіб при виплаті пенсій і соціальних виплат, що встановлює нерівність останніх з іншими особами, котрі отримують пенсію та соціальні виплати на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейський Суд з прав людини : матеріали практики (2005–2006 рр.). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АГПР України. Серія II : Коментарі прав і законодавства.* 2007. Вип. 7. 272 с.
2. Лищина І.Ю. Международные механизмы защиты прав человека / Харьковская правозащитная группа. Харьков : Фолио, 2001. 112 с.
3. Загальна декларація прав людини : ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Фінько А.Є. До питання про політико-правову теорію етичного реформ соціалізму (на прикладі Б. Кістяківського). *Етика і політика: проблеми взаємозв'язку* : монографія / В.А. Малахов, А.М. Єрмоленко, О.О. Кисельова та ін. Київ : Стилюс, 2000. С. 126–182.
6. Кістяківський Б. Соціальні науки і право. Нариси з методології соціальних наук і загальної теорії права. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд. Київ : Книги для бізнесу, 2008. С. 839–896
7. Рабінович П.М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Вісник Академії правових наук України.* 1996. № 6. С. 5–13.
8. Національна стратегія у сфері прав людини : затв. Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015. *Урядовий кур'єр.* 2015. № 160.
9. Тимчасовий порядок фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей, Постанова Кабінету Міністрів України від 07 листопада 2014 р. № 595. *Урядовий кур'єр.* 2014. № 209.
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2014 р. № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам». *Урядовий кур'єр.* 2014. № 220.
11. Порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 р. № 509. *Офіційний вісник України.* 2014. № 81. Ст. 2296.
12. Конституції України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 30. Ст. 141.